

RPD  
Dir. 3  
Afd. M

Auteur: Taacke de Jong



Notitie nr. 7  
Datum: 10-05-77  
Bestemd voor:  
Afdeling M  
Nassuth  
Reckman  
Auteur: 10x

---

Onderwerp: De differentiatie van het wonen en de oikos, II

---

Doel: Bespreking met de begeleidingscommissie MD op 770516/14.00 u.

---

### Inleiding

Het belang van inzicht in het proces van functionele differentiatie voor planologen, stedenbouwkundigen, architecten, ontwerpers in het algemeen, werktuigkundigen bijvoorbeeld daaronder niet uitgesloten, ligt in het feit dat technici in dit proces een rol spelen. De ontwerper staat voortdurend voor het probleem van functiesplitsing of functiecombinatie, en men zou zelfs kunnen beweren dat dit probleem, in al zijn schaalafhankelijkheid, het grondprobleem van alle ontwerpen is.

Gesteld dat wij voor iemand een huis moeten ontwerpen met als speciale hobby het ontwikkelen van foto's. Het vraagstuk van functiesplitsing of functiecombinatie doet zich hier ~~van~~ in de vorm van enkele alternatieven voor. Moeten we een aparte donkere kamer ontwerpen die voor weinig anders te gebruiken is dan voor het ontwikkelen en afdrucken van foto's (volledige functiesplitsing), moeten we één of ander vertrek (huiskamer, badkamer, keuken) zodanig aanpassen dat het zo nu en dan kan worden geschikt gemaakt voor het ontwikkelen en afdrucken van foto's (volledige functiecombinatie) of kiezen we een tussenoplossing in de vorm van een hobbykamer die zowel als donkere kamer te gebruiken is, maar ook voor andere hobbies, zij het met concessies naar beide kanten? Volledige functiesplitsing spaart hier de bewoner tijd, maar kost hem ruimte, volledige functiecombinatie zal hem veel tijd kosten, maar wel ruimte sparen.

Hetzelfde dilemma van ruimtelijke en temporele vrijheid doet zich voor bij het vraagstuk van de splitsing of combinatie van verschillende verkeerssoorten: wanneer wij het autoverkeer van het fietsersverkeer scheiden, kost dat ruimte, maar aangezien men elkaar niet meer in de wielen zal rijden, zal het de gebruiker tijd sparen, en uit het oogpunt van verkeersveiligheid zelfs leef-tijd.

De grote functiesplitsing tussen wonen, werken, recreëren en verkeer, die sinds de jaren dertig onze steden beheerst, had tot doel, de woon-, werk- recreatie- en verkeersfuncties, ongestoord door elkaar, beter tot hun recht te laten komen. Deze functies stelden respectievelijk zódanig andere eisen aan hun omgeving, dat het moeilijk bleek een omgeving te creëren die aan al deze eisen enigermate kon voldoen. Moeilijk, dat betekent niet onmogelijk. Men zou een dergelijke omgeving wel kunnen creëren, maar dat kost een grote investering aan arbeidstijd. Een werkplaats naast woningen kan zodanig worden afgeschermd, dat het daarmee gepaard gaande lawaai, verkeer, en de andere vormen van overlast deze woningen ongemoeid laat, maar dat vergt grote investeringen. Bij dit probleem blijkt de scháál waarop men functies splitst van groot belang: splitst men bijvoorbeeld wonen en werken binnenshuis, in de woonomgeving, over een afstand van 1000 meter of over een afstand van 10 kilometer? Het is ontegenzeggelijk waar, dat de ruimtelijke scheiding van productie en consumptie voor de productie arbeidstijd spaart. Gesteld bijvoorbeeld eens, dat ieder thuis uit ruwe olie zijn

eigen benzine, vaseline, smeerolie, nylonkousen enzovoort zou moeten maken: dat zou de consument-producent zijn hele leven kosten. Theoretisch zou het mogelijk zijn, maar in praktijk blijkt het gemakkelijker een gebied van enkele tientallen vierkante kilometers te reserveren voor raffinaderijen, toegankelijk voor olietankers, rail- en weg-vervoer, gunstig gelegen t.a.v. diverse markten: hier kan het proces van olieverwerking zich differentiëren naar eigen aard, tot in de meest geavanceerde vorm, zonder de investeringen die in de nabijheid van woongebieden nodig zouden zijn.

Nu is deze vorm van productie arbeids-extensief, zodat de reistijden betrekkelijk licht drukken op het maatschappelijk tijdsbudget, maar bij arbeids-intensieve industrieën doet zich de merkwaardige ontwikkeling voor, dat functiecombinatie (verkleining van de woon-werkafstand) weer tijd zal sparen voor de consument, waar zij tijd kóst voor de producent (in de vorm van voorkoming van hinder t.a.v. de nabijgelegen andere functies, zoals wonen en recreëren).

Eenzelfde dilemma van tijdsbesparing voor producent of consument doet zich voor in de distributie van goederen en diensten.

De producent van een bepaald goed zou uit het oogpunt van tijdsbesparing zijn goederen het liefst op één punt te koop willen aanbieden, de consument zou om dezelfde reden deze goederen aan huis bezorgd willen zien.

Bij dagelijkse gebruiksgoederen zoals brood, groente, vlees, komt de producent de consument tegemoet (soms zelfs in eigen persoon, zoals de warme bakker), door het aantal verkooppunten te vergroten, en deze te spreiden over alle woonbuurten (waar zij met andere goederen en diensten gecombineerd kunnen worden), bij lang-periodieke goederen, zoals meubels, komt de consument de producent tegemoet (bijvoorbeeld in zijn eigen meubeltoonzaal), en vindt concentratie (functiesplitsing) plaats.

Tussen deze extremen speelt zich een complexe wisselwerking van functiesplitsing en functiecombinatie af, van branchegebonden tegenover branchevage verkooppunten.

Enerzijds constateren we branchevervaging in de vorm van functiecombinatie (slager, bakker, melkboer gaan op in supermarkt en warenhuis), anderzijds treedt vervolgens weer functiesplitsing op doordat bijvoorbeeld binnen de supermarkt een aparte slager en bakker optreden, die zich wellicht in een volgende fase weer afsplitsen van de multifunctionele organisatie zodra de tijd die in zo'n organisatie aan het management moet worden besteed, niet meer aan de producten ten goede komt.

Niet alleen in organisatorische, maar ook in puur technische zin kan het probleem van functiesplitsing en functiecombinatie een grote rol spelen. We hoeven maar te denken aan het bouwkundige probleem van wel of niet splitsen van dragende en scheidende functies: een ouderwetse bakstenen muur combineert deze functies, een modern kolommenskelet met glasgevels scheidt ze. Het is duidelijk dat het laatste woord bij dergelijke problemen zelden gesproken wordt: kopen we een radio-platenspeler-bandrecorder in één, of kopen we ze apart; kopen we een platenspeler-bandrecorder en een wekradio of kopen we een radio-bandrecorder en de rest apart. Hoewel ik een sterk vermoeden heb, dat het probleem van functiecombinatie en functiesplitsing samenhangt met de beschikbare ruimte en tijd in hun onderlinge prioriteit, valt dit moeilijk te verifiëren.

Het moet, mede uit deze voorbeelden, duidelijk zijn, dat het probleem van de functionele differentiatie op elk niveau een buitengewoon belangrijke plaats inneemt in de wereld van de ruimtelijke ordening. Het is alleen bijzonder moeilijk om wetenschappelijke uitspraken te verkrijgen omtrent het begrip functionele differentiatie, omdat het begrip functie in verschillende disciplines een totaal verschillende betekenis heeft.

In laatste instantie wordt in de ruimtelijke ordening met het begrip functie bedoeld, de werking van de al of niet ingerichte materiële omgeving op de populatie. Deze werking komt tot stand door het samengaan van activiteiten (als populatie-aspect) met voorzieningen in de ruimste betekenis van het woord (als habitat-aspect): het "gebruik". Door dit samengaan hebben deze "voorzieningen" een "functie" voor de populatie. Indien de activiteiten ontbreken is er geen sprake van het planologische of stedenbouwkundige begrip functie, en als de voorzieningen ontbreken evenmin.

In dit functiebegrip is dus plaats voor positieve of negatieve werkingen (eufuncties of dysfuncties), en het is onverschillig of de "voorzieningen" voorzien in de behoeften van het individu, van groepen individuen of van de gemeenschap als geheel.

In de menswetenschappen speelt dit laatste daarentegen een grote rol. In principe kan een functionele analyse van de maatschappij van twee posities uitgaan:

- 1 Welke functie hebben sociale feiten (bijvoorbeeld de staatsinstelling) voor het individu?
- 2 Welke functie hebben sociale feiten (bijvoorbeeld het sociale handelen van individuen, instituties) voor de maatschappij als geheel?

De eerste positie hanteert een "anascopisch" (zie Berting, 1976) functiebegrip, zij kijkt van beneden naar boven, redeneert vanuit het individu en vraagt naar de "functie" van het geheel ten opzichte van zijn delen. Dit is bijvoorbeeld de positie van Max Weber, de sociale psychologie, het symbolisch interactionisme en de individuele ruiltheorie.

De tweede positie hanteert een "katascopisch" functiebegrip, kijkt van boven naar beneden, redeneert vanuit de collectiviteit en vraagt naar de "functie" van de samenstellende delen voor het geheel.

Het functionalisme in de sociologie (zie Goddijn, 1963) hanteert een overwegend katascopisch functiebegrip (zie bijvoorbeeld Hofstra, 1946). Durkheim (1895) formuleert als eerste "het sociale" als een begrip dat als uitgangspunt, en niet, zoals bij Spencer (1876) als eindpunt van sociologische analyse kan dienen. De individuen ontleen hun bestaansrecht aan de collectiviteit, de collectiviteit heeft een autonoom karakter en kan niet tot psychologische of biologische categorieën herleid worden. Dit is dan de positie waarbinnen het linguïstisch georiënteerde structuralisme past en het functionalisme van Malinowsky (1944), Radcliffe-Brown (1952), Parsons (1953), Merton (1949) en Luhmann (1973).

Het verschil in anascopische en katascopische visie is niet beperkt tot de menswetenschappen, het speelt ook een belangrijke rol in de natuurwetenschappen.

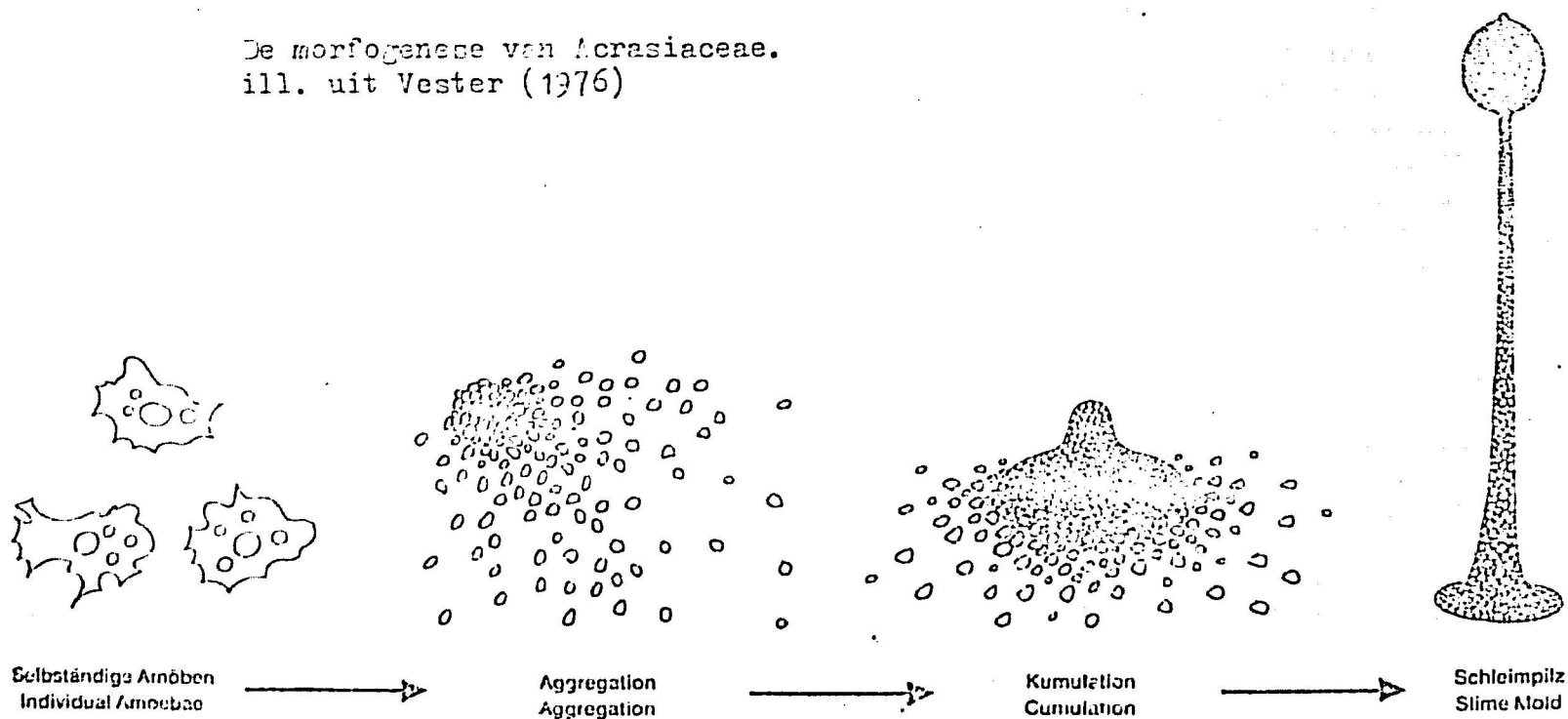
In de biologie bijvoorbeeld, worden zij respectievelijk vertegenwoordigd door de ecologische (van de delen naar het geheel) en de anatomische (van het geheel naar de delen) visie.

De noodzaak tot interactie van beide visies komt duidelijk tot uitdrukking bij de beschouwing van de wonderlijke ontwikkelingsgeschiedenis van de slijmschimmels (Acrasiaceae), organismen die ontstaan uit aggregatie en kumulatie van individuele amoeben.

Ik citeer Sinnott(19 )pag. 26 e.v.:

De slijmschimmels zijn officieel planten omdat zij zich vermenigvuldigen door sporen, maar zij gedragen zich meer als dieren. De vegetatieve eenheid is een enkele, zeer kleine myxamoeba die hoofdzakelijk leeft van bacteriën en zich vermenigvuldigt door vegetatieve deling. Na zekere tijd houdt - misschien door voedsel gebrek of misschien ten gevolge van het eerste stadium van een seksueel proces - de deling op en begint de myxamoeba zich door de chemotropische werking van een specifieke stof, acrasine, naar een centrum te bewegen. De cellen stromen langs convergente wegen binnen en als men de beweging fotografisch versnelt, zien zij eruit "als mensen die op een brand toesnellen" zoals een waarnemer het uitdrukte. Als de aggregatie zo tegen 10.000 à 50.000 cellen heeft bereikt, houdt de beweging op. Samensmelting van cellen heeft echter niet plaats; zij krioelen rond in de massa, het pseudoplasmodium, dat een lengte van 2 mm kan bereiken, en een beetje lijkt op een klein rupsje.

De morfogenese van Acrasiaceae.  
ill. uit Vester (1976)



Deze massa begint nu over de ondergrond te glijden met een beweging die waarschijnlijk wordt teweeggebracht door rollen van de cellen in de massa. Het voorste einde of de top van de structuur kan iets omhoog wijzen en schijnt een zekere richtingaangevende functie te hebben, hoewel de cellen waaruit de top bestaat elkaar voortdurend afwisselen. Wanneer deze top wordt afgesneden, houdt de beweging van het pseudoplasmodium op en schijnen de cellen ervan in de war te zijn; zet men echter een andere top aan deze massa, dan vloeit deze ermee samen en gaat de beweging weer door.

Daar het achtereinde dit richtingaangevend vermogen niet bezit, lijkt het duidelijk dat het pseudoplasmodium een polair karakter heeft. Men zou het misschien kunnen beschouwen als een allereenvoudigst organisme, hoewel het geheel anders is dan degene waarmee wij vertrouwd zijn, aangezien de cellen ervan niet slechts hun individualiteit, maar ook hun bewegingsvrijheid binnen het geheel bewaren. Tenslotte houdt de migrerende massa op te bewegen en blijft liggen als een rond klompje. De onderste cellen, het dichtst bij de grondlaag, verankeren zich hierin stevig en vormen een klein schijfje.

Nu komt het gedeelte van het verhaal dat morfogenetisch het meest interessant is: nu krijgen de cellen in het centrum, in de verticale as van de massa, een dikke wand, hechten zich aan elkaar en aan het schijfje vast en vormen zo een stevig steeltje. Aan het bovendinde wordt dit steeltje steeds langer doordat er voortdurend nieuwe cellen uit de massa bijkomen. De cellen van de hoofdmassa, die zich nog steeds vrij bewegen, glijden over elkaar heen en het gelukt ze, gesteund door dit steeltje, naar boven te klimmen tot zij alle de top ervan bereiken waar zij een bolletje vormen. Iedere cel van dit bolletje wordt nu afgerond en vormt een spore, droogt uit, wordt door de wind verspreid en kan weer een myxamoeba voortbrengen. Zo is de situatie bij het eenvoudigste geslacht, *Dictostelium*.

Het is duidelijk dat de bioloog die dit proces interpreteert, moet beginnen met een anascopische, ecologische, visie, omdat er in de eerste fase van het proces geen geheel is waarbinnen de delen hun functie hebben. Pas op het moment dat sommige cellen zich aan de ondergrond gaan hechten, en andere hun celwand versterken en zich aan elkaar gaan hechten, is het proces anascopisch moeilijk te interpreteren geworden, hier moet de waarnemer een concept ontwikkelen van het geheel waarbinnen de delen hun functie krijgen: een funderende, een dragende of een reproductieve functie. Het is wel mogelijk om een ecologische visie tot het bittere einde vol te houden, maar dan wordt de analyse van het verschijnsel nodeloos ingewikkeld: het beweegmotief van elk deeltje afzonderlijk moet dan worden gereproduceerd uit inwendige repertoires en uitwendige sleutelsignalen die deze gedragsrepertoires in gang zetten (vergelijk het symbolisch interactiemodel). Veel eenvoudiger is het, zodra de structuur van het geheel duidelijk wordt, hieruit de functionele differentiatie van de delen af te leiden. Tegelijkertijd echter, wordt opnieuw een anascopische visie noodzakelijk, wanneer wij nu de functie van het organisme in wijder verband plaatsen: deze functie is het verspreiden van sporen in de omtrek.

Ook in de fysica bestaat een onderscheid tussen anascopische en katascopische visie, en kan een benadering-vanuit-de-deeltjes bij grote aantallen deeltjes plaats maken voor een benadering-vanuit het geheel, waarbij nieuwe, niet tot het laagste niveau herleidbare, grootheden worden geïntroduceerd.

In principe staan hier de mechanica en de thermodynamica tegenover elkaar. Aangezien de mechanica van een gaswolk zou moeten uitgaan van de massa en snelheid van elk deeltje afzonderlijk, zijn impuls en richting, rotatie en energie-overdracht bij botsing, komt men met de thermodynamica veel sneller tot voorspellende resultaten op het niveau van de gaswolk, door de nieuwe variabelen temperatuur en entropie. Deze grootheden hebben voor afzonderlijke deeltjes geen betekenis.

Ma is het merkwaardige, dat de grootheden die op het deeltjes-niveau wél betekenis hadden (snelheid, massa, impuls) op het grotere niveau óók betekenis hebben. Alhoewel bijvoorbeeld de snelheden van de deeltjes van een systeem zeer verschillend kunnen zijn, kan hun resultante, de beweging van het systeem als geheel, ónafhankelijk van de deelbewegingen worden geconstateerd en geanalyseerd naar snelheid en richting.

We kunnen dus constateren, dat er situaties bestaan waarin anascopische benaderingen meer geëgend zijn dan katascopische, en omgekeerd, en dat er situaties zijn, zoals bij de interpretatie van de ontwikkeling van een slijmschimmel, waarin beide elkaar moeten afwisselen.

Van groot belang is het overigens, te onderkennen, dat op ieder schaal-niveau beide benaderingen mogelijk zijn, dat de anascopische benadering niet noodzakelijk aan het lagere niveau gebonden hoeft te zijn, en de katascopische benadering niet noodzakelijk aan het hogere niveau.

Terugkerend tot ons eigenlijk object, de functionele milieudifferentiatie, kunnen we ons afvragen, waarom wij ons zo diepgaand moeten bezighouden met het verschil tussen een anascopisch en een katascopisch functiebegrip, wanneer dat onderscheid vooral in de menswetenschappen problemen oplevert, terwijl het functiebegrip in de ruimtelijke ordening, niet zichtbaar te lijden heeft onder deze ambivalentie.

Het antwoord hierop is, dat de functionele milieudifferentiatie, door haar verbondenheid met het menselijk sociale en individuele handelen, in hoge mate - zij het zeker niet rechtlijnig! - samenhangt met de sociale differentiatie.

Zonder inzicht in de sociale en economische differentiatie van onze samenleving, en het essentiële verschil daarvan met zoölogische of botanische vormen van functionele differentiatie, zal het onmogelijk zijn de functionele milieudifferentiatie te begrijpen. En dat impliceert, dat wij onherroepelijk te maken krijgen met dit onderscheid, wanneer al niet blijkt dat de consensus omtrent het planologische functiebegrip schonen schijn is.

Verder moet nu duidelijk zijn, dat het eerste deel van deze notitie uitsluitend gebaseerd was op een anascopische benadering, dat wij onbewust een keuze gedaan hebben die geëxpliciteerd moet worden en waarvan de beperkingen moeten worden doorzien.

Wij kunnen functionele differentiatie historisch wel afleiden uit de afsplitsing van functies uit de van oorsprong autarische huishoudens, maar wij moeten de bij onze ogen niet sluiten voor het feit, dat de

organisaties die deze functies (productiefuncties, onderwijsfuncties, verdedegingsfuncties, assurancefuncties enzovoort) hebben overgenomen, vervolgens een eigen leven gaan leiden, nieuwe mogelijkheden exploreren, behoeftenbevredigende middelen ontwikkelen die oude behoeften in nieuwe combinaties kunnen bevredigen. We moeten daarbij goed voor ogen houden dat deze systemen daarmee nieuwe opvattingen scheppen omtrent de wijze waarop men zijn behoeften behoort te bevredigen, in welke combinatie en in welke volgorde, dat zij daardoor bevorderen dat niet meer de individuele huishoudens en hun behoeften de motor vormen van functionele differentiatie, maar voeleer de maatschappij als geheel, met de haar ten dienste staande, in een historisch proces opgebouwde middelen, haar instituties en haar wetten die ons leren wanneer en waar wij welke behoeften in welke volgorde kunnen en mogen bevredigen.

Men kan natuurlijk volhouden dat ieder individu of ieder huishouden in principe nog altijd vrij is géén gebruik te maken van de historisch gegroeide mogelijkheden die de maatschappij hem biedt om te voorzien in zijn behoeften, maar de explosieve exploratie van alle ecologische niches die onze aarde rijk is, door de gespecialiseerde organisaties buiten de individuele huishoudingen, maakt autarcie vrijwel onmogelijk. Dit impliceert dat de individuen in praktijk beheerst worden door de middelen die zij zelf in een voorafgaand stadium gecreëerd hebben, hetgeen de essentie is van het Hegliaanse vervreemdingsbegrip, maar ook het fundament van een structuralistische maatschappijopvatting.

Voortgaande in deze meer katascopische gedachten gang hebben we echter opnieuw onze ogen gesloten, dit keer voor de breeikbaarheid van dit systeem, de macht van individuen om deze structuur enerzijds omver te werpen, anderzijds tot eigen voordeel te manipuleren.

We zijn min of meer uitgegaan van de naïeve gedachte dat de organisaties die specifieke functies van het huishouden hebben overgenomen tot stand kwamen op basis van redelijk overleg tussen de huishoudens onderling. Niets is minder waar! Het waren individuen die winst roken in een organisatie die een specifieke behoeftencombinatie kon bevredigen tegen veel minder inspanning dan het totaal aan inspanningen dat ieder voor zich daarin zou moeten investeren.

Daarmee komen we in Marxistisch en kritisch-sociologisch vzwwater, een verbinding van anascopische en katascopische visies, die we als "dualisme" kunnen betitelen.

De anascopische visie van Marx uit zich hierin, dat het sociale systeem slechts bestaat ten behoeve van enkele individuen. Het sociale systeem heeft slechts een functie voor de kapitalisten, voor alle anderen is een katascopische visie vruchtbaarder: binnen dit systeem hebben de proletariërs een functie. Het systeem functioneert niet voor de proletariërs, maar voor de kapitalist: de behoeften van het systeem zijn de behoeften van de kapitalist. Het is echter niet zozeer noodzakelijk de behoeften van de kapitalist verder te ontrafelen, als wel de structuur en werking van het systeem te doorgronden, om in een bewustmaking van deze werking de val van dit systeem voor te bereiden. De katascopische visie overheerst dus in de marxistische analyse van het "zijn", zodra echter het "behoren" aan de orde komt, zullen uitspraken gedaan moeten worden over een structuur die de behoeften van eenieder naar evenredigheid kan vervullen. Daar staan de behoeften van elk individu voorop, en de wijze waarop

deze in combinatie met de behoeften van anderen kunnen worden vervuld, zal de structuur moeten bepalen. Deze meer anascopische visie vinden we bijvoorbeeld bij de Frankfurter Schule, zodra pogingen worden ondernomen om denkbeelden van Freud met het Marxisme te verbinden, het lustprincipe tegenover het realiteitsprincipe te stellen. Echter, juist door deze anascopische eenzijdigheid wordt de machteloosheid van het individu tegenover de almacht van "het systeem" het duidelijkst aan de orde gesteld, waardoor de weg gebaad is voor een meer structuralistisch getinte Marx-interpretatie zoals die van Althusser ( ) en Castells (1972).

Ik wil nu proberen zowel een anascopische als een katascopische visie te geven op het verschijnsel van de functionele milieudifferentiatie, om deze ten slotte te laten uitmonden in een dualistische synthese van beide. In deze synthese namelijk, komt pas het belang van het schaalniveau waarop de analyse betrekking heeft expliciet aan de orde. Nóch een anascopische, nóch een katascopische visie hoeven zich te bekommeren om het schaalniveau: zij beginnen ergens en doorlopen vervolgens alle schaalniveaus, respectievelijk naar boven of naar beneden, tot zij niet verder kunnen. De anascopische visie begint in het algemeen bij het individu, de katascopische visie bij "de samenleving als geheel" (al kunnen zij ook op elk gewenst ander niveau beginnen: bijvoorbeeld de vereniging, de anascopische beschouwing vraagt zich dan af wat bijvoorbeeld de staat voor deze vereniging betekent, de katascopische visie hoe de leden in deze vereniging functioneren). De dualistische visie kan alleen maar vruchtbaar zijn wanneer het schaalniveau van haar analyse duidelijk vaststaat, en zij vandaaruit zowel naar buiten als naar binnen kan kijken.

In het vorige deel van deze notitie (de Jong, 77/1, pag. 15 e.v.) is al een anascopische beschouwing gegeven op de functies van het wonen: vanuit de individuele behoeften worden deze functies beschreven. De katascopische beschouwing zou bijvoorbeeld als functies van het wonen de reproductie van de arbeid kunnen noemen. Geen van beide hoeft "het wonen" expliciet naar schaalniveau te definiëren: de analyse verandert niet wanneer men voor "het wonen" respectievelijk de woning, de woninggroep, de woonomgeving, de woonbuurt of de woonwijk invult.

De dualistische analyse daarentegen zal zich eerst duidelijk moeten uitspreken van wélk niveau zij vertrekt, om de begrippen anascopische en katascopische functie betekenis te geven en opponeerbaar te maken. Dit maakt de dualistische visie bruikbaar voor de planologie, omdat zij zowel antwoord tracht te geven op de vraag welke functie heeft de buurt - om een willekeurig voorbeeld te noemen - voor de individuen, huishoudens enerzijds als op de vraag welke functie heeft diezelfde buurt voor de wijk, de stad en de samenleving als geheel, en derhalve de afweging van beide functies centraal stelt.

Bij deze analyse van de functionele milieudifferentiatie heb ik niet de pretentie van volledigheid, wanneer ik kan aanduiden wélke analyses mogelijk zijn, beschouw ik mijn poging als geslaagd.



Kiliëdifferentiatie in het perspectief van een anascopisch functiebarrin.

Wanneer we ons afvragen welke functie sociale feiten als instituties of vormen van geïnstitutionaliseerde territoriale specialisering voor het individu hebben, moeten we onze analyse op een individueel-conditioneel niveau beginnen, en vanuit dit niveau de volgende niveaus opbouwen. De volgende niveaus zijn dan het biotisch-sociaal en het sociaal-cultuureel niveau, en vormen achtereenvolgens op zich autonome analyseniveaus, waarop nieuwe grootheden kunnen worden ingevoerd, die niet herleidbaar hoeven zijn tot het voorgaande niveau.

Dit alles blijft binnen een anascopisch perspectief, al wordt ook een katascopische blikrichting steeds aantrekkelijker naarmate men op een volgend niveau geraakt, een anascopische opbouw blijft ondanks zijn toenemende complexiteit, consistent en wordt dus in deze paragraaf volgehouden. In de volgende paragraaf zullen we dan het katascopische perspectief exploreren, om ten slotte een synthese mogelijk te maken.

Het individueel-conditionele niveau, is in de vorige notitie (77/1) in extenso voorbereid. We kunnen zeggen dat sociale feiten, zoals bijvoorbeeld een organisatie tot verpleging van bejaarden die niet meer tot verzorging van zichzelf in staat zijn, een functie hebben voor het individu, omdat deze direct in bepaalde behoeften, condities en voorwaarden voorziet, zonder welke het individu niet zou kunnen voortbestaan of ernstig zou worden gefrustreerd. Dit vooronderstelt echter een opvatting omtrent menselijke behoeften, omdat zonder een dergelijke opvatting het begrip functie in de hier bedoelde zin geen betekenis gegeven kan worden.

Da heeft het opstellen van lijsten van menselijke basisbehoeften in het verleden herhaaldelijk geleid tot homogene, statische en onrealistische mens- en maatschappijbeelden. Iemand als Merton ( ) bijvoorbeeld, heeft zich daartegen terecht verzet, omdat telkens weer nieuwe behoeften blijken te ontstaan die niet in de opgestelde lijst passen en die kunnen worden beschouwd als sociogene nieuwvormingen.

Hoewel ik het verzet tegen de oudere pogingen deel, vraag ik mij af of het argument van de sociogene nieuwvormingen standhoudt, wanneer men er in slaagt in deze nieuwvormingen te analyseren als een nieuwe combinatie van oude, typisch menselijke, en deels zelfs biotisch en abiotisch gefundeerde basisvereisten.

Een dergelijke pretentie was de achtergrond van het eerste deel van deze notitie, al zou ik de vorm waarin mijn gedachtegang in dat eerste deel gegoten is wat willen veranderen.

Nu zou ik liever willen spreken van mensoecologische condities als alomvattend begrip, verdeeld in drie categorieën: de abiotische voorwaarden, de biotische vereisten en de conceptuele behoeften, elk verdeeld in vijf "fasen" die in een dialectische relatie tot elkaar staan.

Iedere sociale institutie kan nu	fasen	A B C	categorieën	A B C
voorzien in een bepaalde combinatie van basisbehoeften en ten opzichte van deze basisbehoeften afzonderlijk in verschillende mate.	1	+ + 0		+ - +
	2	+ + +		0 - -
	3	0 + -		0 + +
Zo kan een bejaardenverpleeghuis voor een gegeven individu gedurende een gegeven periode voorzien in de abiotische voorwaarden ruimte en tijd, de biotische voorwaarden van	4	0 0 -		0 + +
	5	0 0 -		+ 0 +

de functies van een bejaardenverpleeghuis en voetbalvereniging

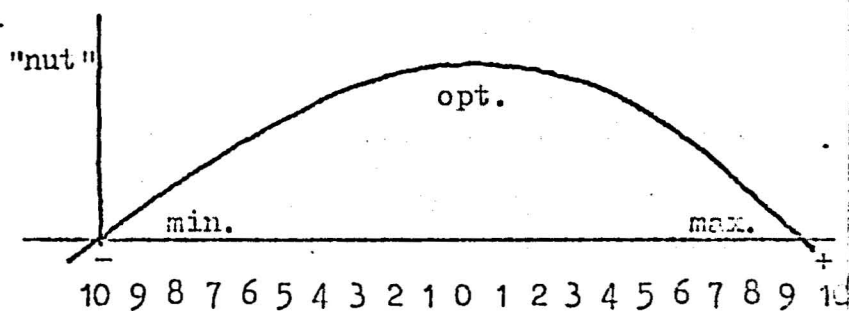
voeding, huisvesting en kleding, en de conceptuele behoefte aan zekerheid, maar vervolgens hevig tekortschieten in de voorziening in de conceptuele behoeften aan affectie, identiteit (prestige) en zelfverwerkelijking (invloed, macht), terwijl de organisatie indifferent is ten aanzien van de andere behoeften.

Het is duidelijk dat een voetbalvereniging in geheel andere behoeften voorziet: variatie (onzekerheid, spanning), affectie, identiteit (prestige), zelfverwerkelijking, terwijl ook de abiotische en biotische condities ruimte, interactie, soortgenoten, territorium (positie) gehonoreerd worden. De biotische vereisten materiaal (energie) en veiligheid daarentegen worden gedepriveerd, en moeten bijvoorbeeld in de institutie van het gezin worden aangevuld.

Het is duidelijk dat in een dergelijke beschouwing de "behoefte aan een voetbalvereniging" een samengestelde behoefte is die voor verschillende mensen en op verschillende tijdstippen een verschillende waarde hebben.

Met het voorbeeld van de voetbalvereniging zijn we echter vooruitgelopen op het biotisch-sociale niveau, en wij willen eerst een duidelijk beeld creëren van het individueel-conditionele niveau, alvorens we ingaan op de complicaties die zich in het voorbeeld van de voetbalvereniging voordoen.

De individuele condities kunnen elk afzonderlijk worden uitgezet in een oecologische tolerantiekromme die aangeeft waar - voor een gegeven individu in een gegeven stadium van zijn ontwikkeling op een gegeven ogenblik - het "te weinig" én het "teveel" ligt ten opzichte van deze conditie, waar het minimum, het maximum en eventueel het optimum ligt.



De functie van het bejaardentehuis voor het individu kan nu verfijnd worden weergegeven door bijvoorbeeld de conditie "soortgenoten" een score "3" te geven, en de functie "affectie" een score "-3". Door de functiediagrammen van alle betrokken bejaarden te middelen, zou men theoretisch de anoscopische functie van de bejaardeninstelling voor de bejaarden kunnen weergeven.

Deze beschouwing onderscheidt zich in geen enkel opzicht van de oecologische beschouwing waarin het "nut" van één of ander milieu ten aanzien van bijvoorbeeld de vochtvoorziening voor een gegeven plantesoort wordt geanalyseerd. Ook in dat geval kunnen we ten aanzien van een aantal basisvariabelen de "functie" van een milieu voor een bepaalde plantesoort traceren.

De plant kan zich echter niet verplaatsen en kan zich dus niet een milieu permitteren dat het organisme in één of ander opzicht tekort doet.

Bij het dier is dat wél het geval: het dier kan zich permitteren op een plek te verkoren die niet in al zijn behoeften voorziet, omdat de gefrustreerde behoeften "straks elders" kunnen worden gehonoreerd. Daarmee wordt het mogelijk een autonoom-dynamisch behoeftenspectrum te ontwikkelen waarvan "nu-hier-deze-behoefte" en "straks-daar-die-behoefte" wordt bevredigd. Als gevolg van deze ontwikkeling kunnen verschillende organen binnen het organisme, en verschillende milieus buiten het organisme zich door functionele differentiatie toeleggen op het vervullen van verschillende taken ten opzichte van het van kleur verschietend dierlijke behoeftenspectrum.

Voor immobiele organismen echter - en daartoe behoren helaas ook veel bejaarden in bejaardenverpleegtehuizen - dient het milieu "omnifunctioneel" te zijn, d.w.s. te voorzien in alle behoeften. Voor mobiele organismen daarentegen kunnen zich unifunctionele milieus differentiëren die voorzien in een specifieke combinatie van behoeften, weer te geven in een functie-diagram zoals dat op pag. 9 in zijn meest primitieve vorm voor twee "milieus" gegeven is.

Het begrip "milieu" heeft hier opzettelijk de tweevoudige betekenis behouden van materiëel en sociaal milieu.

Tot hertoe hebben we onze beschouwing beperkt tot een individueel-conditioneel niveau, en nog geen sociale aspecten in het beeld betrokken: ook zonder deze aspecten kunnen we al spreken van functionele milieudifferentiatie, zij het in uiterst beperkte, "vegetatieve" zin.

Met vegetatieve functie bedoel ik dan, de functie dat een (groter) systeem voor een individu heeft, zonder dat dat individu door (sociaal) handelen daarin kan ingrijpen.

Zo heeft een bejaardenverpleeghuis een vegetatieve functie voor de verpleegde bejaarde, het gezin voor een pasgeboren baby, en het natuurlijk milieu voor een plant.

Op het biotisch-sociaal niveau van analyse betrekken we de sociale interactie in het beeld, voor zover deze interactie op zich betekenis heeft in de bevrediging van individuele condities.

Het met betrekking tot oriëntatie en synchronisatie meest geavanceerde sociaal gedrag bij dieren staat in dienst van voortbestaan en voortplanting. De interactie heeft wat dat betreft een duidelijke functie.

Deze functie is niet vegetatief, omdat de vervulling van deze functie afhankelijk is van het (sociaal) gedrag, de activiteiten, van het individu waarvoor deze interactie een functie heeft.

Een eventuele culturele bepaaldheid van deze functie willen we hier ook buiten beschouwing laten, omdat die afzonderlijk aan de orde komt bij het laatste niveau van analyse, het sociaal-culturele niveau.

We beperken ons dus tot een ethologische beschouwing van het sociaal gedrag bij dieren, zoals dat bijvoorbeeld door Tinbergen (1965) is geanalyseerd.

De dierlijke interactie wordt in hoge mate bepaald door een (inwendig) "klaarliggend" repertoire van gedragingen, dat op de juiste plaats en op het juiste moment wordt geactiveerd door een combinatie van tekens in de omgeving, specifiek voor de soort en voor de functie van de interactie. We kunnen hier dus met recht spreken van "symbolische interactie", zonder dat wij daarbij aannemen dat het handelend organisme de gevolgen van zijn activiteiten voorziet. Een vogel die zijn nest bouwt heeft geen concept van dat nest vooraf, doch volgt een repertoire van gedragingen die elk voor zich bevrediging schenken. Ik citeer Tinbergen ((1965)1973 pag.138):

Bij de driedoornige stekelbaars die, zoals we gezien hebben, alleen paart voor de bevruchting en waarbij er geen sprake is van een individuele band tussen de partners verloopt de verandering van het aanvankelijk vijandige naar het zuiver seksuele gedrag uitsluitend onder invloed van het gaan overheersen van de geslachtsdrift over de agressiviteit. De eerste reactie van het mannetje op een naderend wijfje, de zigzagdans, is een uiting van twee instincten. Elke zigzag begint met een beweging van het wijfje af. Dit deel is het begin van een zuiver seksuele reactie: het mannetje naar het nest, de enige plaats waar het mannetje eieren kan bevruchten. Dit blijkt uit het feit dat: 1. de "zigs" onder

bepaalde omstandigheden kunnen overgaan in het echte "leiden" als het mannetje helemaal naar het nest doorzwemt, 2. de "zigs" het duidelijkst zijn als de geslachtsdrift op zijn sterkst is. De "zags" zijn bewegingen naar het wijfje toe. In extreme gevallen gaan ze over in echte aanvallen; dit komt voor als de aanvalsdrang op aantoonbare wijze extra sterk is. De reactie van het wijfje op de zigzagdans van het mannetje werkt als een sterke prikkel voor de geslachtsdrift van het mannetje. Als ze zich naar hem toe keert staakt hij het zigzaggen onmiddellijk en begint naar het nest te zwemmen. De gehele keten van handelingen die hierop volgt - naar het nest zwemmen, de nestingang tonen, sidderen en bevruchten - is in hoofdzaak seksueel. Hier gaat het gemengde gedrag, de zigzagdans, over in zuiver seksueel gedrag vooral omdat het wijfje door haar reactie op het zigzaggen een nieuwe sterke seksuele prikkeling verschafft die de balans van het mannelijk gedrag doet doorslaan naar het zuiver seksuele gedrag.

Als het wijfje haar eieren heeft afgezet en het mannetje ze heeft bevrucht valt hij direct terug op zijn aanvalsgedrag, hij jaagt het wijfje weg. Dit komt doordat er twee dingen veranderd zijn: in de eerste plaats vermindert zijn geslachtsdrift sterk na het afzetten van het zaad zodat deze niet langer met zijn aanvalsdrang - dat als altijd bijzonder sterk is - wedijvert; in de tweede plaats heeft het wijfje na het afzetten van haar eieren geen gezwollen buik meer zodat ze niet langer het signaal verschafft dat bij het mannetje een seksuele reactie opwekt. Ze prikkelt nu vooral tot aanvallen.

Ook bij niet-instinctmatig, aangeleerd gedrag hoeft geen concept te worden voorondersteld omtrent het resultaat van de handeling. Leergedrag kan zich uiten in de overdracht van reeksen reflexmatige gedragingen die tot gecompliceerde resultaten kunnen leiden, zonder dat daarbij een expliciet doel als leidraad hoeft te fungeren.

Het dier voorziet in zijn levensonderhoud en zijn behoeften door een groot aantal routines die op zich bevrediging verschaffen, en die soms een gecompliceerde biotisch-sociale structuur mogelijk maken zoals termietenstaten en bijenkolonies.

De behoeften van het individu wisselen elkaar door exogene signalen gestuurd op functionele wijze af, zoals de agressieve en seksuele behoeften in de balts van een stekelbaarsje elkaar op functionele wijze afwisselen.

De routines stellen het dier in staat het juiste voedsel te vinden, zich veilig te stellen tegenover predatoren, zijn soortgenoten te vinden, zich een territorium te verwerven en zich voort te planten (in deze volgorde wat eerder als biotische vereisten is gegeven).

Door zijn mobiliteit en zijn routinematig gedrag is het dier in staat niches te vullen die door de spreiding van hun onderdelen voor een plant-aardig organisme onbereikbaar zijn. Het dierlijk individu heeft een "ruimtelijk gedifferentieerde" niche: hier eten, dáár drinken, hier paren dáár slapen. Zo zijn verschillende activiteiten aan verschillende plaatsen gebonden en wellicht verschillende routines aan verschillende situaties. De functie van het geheel van deze situaties voor het individu kunnen we een "gespreide functie" noemen.

Door hun verschillende, voorspelbare en op elkaar afgestemde routines zijn verschillende individuen en verschillende soorten in staat op hetzelfde grondgebied hun levensverrichtingen uit te oefenen zonder elkaar te verdringen. Hierin weerspiegelt zich de essentie van de natuurlijke functionele milieudifferentiatie en organisatie op biotisch-sociaal niveau.

Het grote verschil tussen mens en dier - en daar komen we bij de analyse op het sociaal-cultureel niveau op terug - is het gegeven dat de mens collectief of individueel, in beduidend hogere mate dan welk dier dan ook, zijn routines kan kiezen. Dat maakt een analyse van menselijk gedrag op biotisch-sociaal niveau problematisch, omdat een dergelijk gedrag altijd binnen het kader van een sociaal-cultureel niveau van analyse moet worden geplaatst. Dat wil niet zeggen, dat routinematig gedrag daardoor bij de mens niet een uiterst belangrijke rol zou spelen, immers, wanneer het individu - of anderen voor hem - de keuze eenmaal gedaan heeft, speelt zijn handelen zich voor een belangrijk deel op biotisch-sociaal niveau af.

Mensen leren in de loop van hun leven, en speciaal in hun kinderjaren, een groot aantal routines: reflexen, automatismen, gewoonten, repertoires die voor tal van specifieke situaties een gemakkelijke en stereotype oplossing geven.

In principe is alle leren gebaseerd op routine, in het bijzonder het hanteren van de taal en allerlei vormen van sociaal contact.

Dat elke routine bij de mens op elk moment kan worden onderbroken door inmenging van een kiezende instantie of door verandering van de situatie, doet aan het principe niets af. Het betekent slechts dat dit niveau van analyse, zoals gezegd, nog niet het laatste niveau is.

Het begrip "situatie", dat in het symbolisch interactionisme (zie Zijderfeld, 1973) en de sociale psychologie (zie Barker & Wright, 1954; Barker & Jones, 1960) een belangrijke rol speelt, is van grote betekenis voor het begrip van menselijk routinematig gedrag, omdat de situatie bepaalt welke routines geactiveerd kunnen worden.

De situatie bestaat zowel uit het sociaal gedrag van anderen (de routines van anderen kunnen bij mij dezelfde routines oproepen, een verschijnsel dat in de ethologie "sympathetische inductie" heet, Tinbergen ((1955) 1973) pag. 75 en 30, maar ook andere, complementaire) als uit het geheel van materiële omstandigheden. Wanneer iemand mij op straat agressief benadert, kan ik het op een lopen zetten of terugslaan, gebeurt het bij mij thuis, op eigen terrein, dan zal ik eerder terugslaan, mede omdat ik mij zo snel niet uit de voeten zal kunnen maken. Wanneer daarentegen iemand mij op straat affectief benadert, dan zal mijn eerste reflex een gereserveerde reactie zijn, gebeurt het mij thuis, dan ben ik vrijer in het kiezen van mijn routines. In dit laatste voorbeeld spelen echter al tal van sociaal-culturele elementen mee, al laat de biotisch-sociale ondergrond zich niet verloochenen.

Het geheel van "situaties" dat een individu dagelijks doorloopt om die routines te kunnen ontplooiën die in het totaal van zijn behoeften kunnen voorzien, staat in de ethologie als "orbit" bekend. Het geheel van situaties waarin de leden van een huishouden regelmatig verkeert wordt bij Grünfeld als "habitat" geanalyseerd.

Wanneer wij nu de anoscopische functie van instituties of vormen van geïnstitutionaliseerde territoriale specialisering op biotisch-sociaal niveau, d.w.z. de functie van de community en haar onderdelen voor het individu in de vervulling van zijn routines, analyseren, dan is deze functie het voorzien in optimale situaties voor individuele en interactieve routines.

Door deze functie voorziet een voetbalvereniging niet alleen in de individuele behoeften, maar verschaft ook de mogelijkheden om die routines te ontplooiën die tot de vervulling van die behoeften leiden. Naast de eerder genoemde "vegetatieve" functie, die alleen op individueel-conditioneel niveau bestaat, bestaat er ook een "interactiefunctie".

### Milieudifferentiatie als functie van menselijk conceptueel vermogen

In de vorige paragraaf heb ik uiteengezet hoe sociale feiten een functie hebben voor het individu als vegetatieve eenheid en als interagerend organisme.

Daarmee is de functionele verscheidenheid van ons sociaal-ruimtelijk systeem, ons milieu, de verscheidenheid aan geboden situaties op zich nog niet verklaard. Men kan voor verschillende categorieën (ouden van dagen, kinderen, status-hoog, status-laag, categorieën met een verschillende leefstijl: careerism, familism of consumership (Bell, 1968), (Michelson, 1969)) de optimale vegetatieve functie formuleren en de verschillende niches in het sociaal-ruimtelijk systeem voor deze groepen daarnaar interpreteren, maar daarmee zijn die situaties die op zich in geen enkele behoefte voorzien (een verkeersweg, een industrieterrein), doch slechts in een reeks van situaties, gekoppeld aan een routine hun functie onthullen, nog niet geduid.

Deze worden pas begrijpelijk wanneer het sequentiële, routinematige, situatiegebonden karakter van de behoeftenontwikkeling in het organisme, en de daaraan gebonden handelingsroutines zijn ontdekt.

Om echter de totale functionele differentiatie van het milieu, zoals die zich in het huidige sociaal-ruimtelijke bestel voordoet, in anascopische zin te begrijpen, is het nog niet voldoende om in te zien dat de mens zijn behoeften bevredigt door hier deze en daar dié routine te ontplooiën. Behalve dat een dergelijke visie geen recht doet aan het wezen van de mens, wordt daarmee nog niet aan de veelheid en veranderlijkheid van individuele routines en hun onderlinge integratie in instituties en geïnstitutionaliseerde vormen van ruimtegebruik recht gedaan.

Daartoe moeten we het laatste niveau, het sociaal-cultureel niveau van analyse bestijgen en weer een nieuwe grootheid introduceren: het conceptueel vermogen.

Conceptueel vermogen is, dit in vrije navolging van Harrison, Weiner, Tanner & Barnicot ((1964)1970I pag.110), het vermogen een reeks van handelingen te overzien, waarvan alleen de eerste direkt uitvoerbaar is en alleen de laatste direkte bevrediging schenkt.

Dit vermogen stelt de mens in staat voor andermans behoeften te produceren, ten einde door ruil die producten te ontvangen die hem ten slotte bevrediging zullen schenken.

Dit is de primitieve basis van specialisering, een proces waarin het routinematig handelen uit het vorig niveau van analyse als uiterst belangrijk element, opnieuw wordt opgenomen en in zijn efficiëntie uitgebuit.

Conceptueel vermogen stelt de mens ook in staat om op verschillende manieren dezelfde behoefte te bevredigen: hij hoeft niet een situatie op te zoeken of af te wachten waarin hij zijn routines kan ontplooiën of waarin hij zijn behoeften bevredigd ziet, hij kan zich nu een dergelijke situatie creëren, en, nog belangrijker, hij kan zijn eigen routines creëren.

Het adaptatievermogen van de menselijke soort wordt hierdoor oneindig uitgebreid: hij is geen "Umweltgebundenes" wezen meer (Gehlen, 1950), niet alleen omdat hij de omgeving aan zich aanpast, maar ook omdat hij de middelen waarmee hij zijn behoeften bevredigt (routines, artefacten) aan zijn omgeving aanpast.

Derhalve is de mens als conceptueel begrepen wezen een artefacten-producerend organisme, een homo faber, immers, tot het maken van artefacten, gereedschappen, gebruiksvoorwerpen, is alleen hij in staat die afziet van onmiddellijke bevrediging en de zin van dit maken overziet in een reeks van handelingen waarvan pas de laatste bevrediging schenkt.

Voordat wij echter de praktische implicaties van onze nieuwe grootheid verder exploreren, moeten we de theoretische implicaties overzien. In de eerste plaats wil ik er de nadruk op leggen dat het conceptueel vermogen niet uitsluit dat de mens een behoeftig wezen is, en evenmin dat hij een organisme is, in staat tot geroutineerd handelen. In tegendeel, beide aspecten, het conditioneel-individueel en het biotisch-sociale aspect zijn vóórwaarden voor het bestaan van conceptueel vermogen.

Zonder het bestaan van behoeften, motieven, beweegredenen en zonder de gevoeligheid voor reeksen van handelingen, zal het organisme ook niet in staat zijn reeksen van handelingen te overzien waarvan alleen de laatste handeling bevrediging schenkt.

Behalve voorwaarden vóór, zijn deze aspecten echter ook object van het menselijk conceptueel vermogen, en daarmee worden ze onherroepelijk in een conceptueel kader geplaatst, ondergeschikt gemaakt aan het conceptueel vermogen, maar ook onlosmakelijk daarmee verbonden.

Vervolgens impliceert een conceptueel vermogen "concepten", representaties van dat wat afwezig, nog niet of niet meer aanwezig is, mn. handelingen. Dit aspect van het conceptueel vermogen staat centraal in het werk van de ontwikkelingspsycholoog Piaget (en anderen), en vormt de basis van het menselijk kenvermogen: het vermogen tot her-kennen en vergelijken.

Ten derde impliceert conceptueel vermogen een vermogen om een reeks gedragsalternatieven te overzien en daaruit één te kiezen.

Immers, wanneer het mogelijk wordt dezelfde combinatie van behoeften volgens verschillende routines te bevredigen, moet men kiezen.

Dit aspect van het conceptueel vermogen vormt de basis van het menselijk vermogen tot kiezen.

Conceptueel vermogen impliceert dus kunnen, kennen en kiezen, handelen, weten en beslissen, en deze categorieën staan in een tweezijdig hiërarchische verhouding tot elkaar. Ontwikkelingspsychologisch vóóronderstelt het kennen een kunnen: leren kennen is een sensomotorisch proces, we moeten ons eerst van eigen handelingen bewust worden, alvorens wij een concept kunnen vormen van het resultaat van die handelingen, het resultaat van onze motorische exploratie, de representatie van omringende objecten. Vervolgens kunnen we pas kiezen wanneer we kennis hebben van de alternatieven. In het volwassen handelen echter is deze hiërarchie omgedraaid: we kiezen wat we willen leren kennen met het oog op toekomstig handelen.

Zonder te diep in te gaan op de wijsgerige vragen omtrent de verhouding tussen kunnen, kennen en kiezen, wil ik toch aandacht vragen voor het biotische primaat van het kunnen, zonder welk ieder kennen en dus kiezen ondenkbaar is. Zonder het handelen als primaire relatie van het eigen zijn met omringende zijnden, zonder lichamelijke exploratie van de omgeving kan de basis van conceptvorming omtrent was buiten ons was, is en zal zijn niet worden gelegd. Al doende leert men, dat eerst, vervolgens leert men om te doen.

Kennen vooronderstelt kunnen, dwz. leven, lichamelijkheid (zie Merleau-Ponty, 1945), een bevredigend fysiologisch functioneren, de mogelijkheid tot interactie. Interactie (oriëntatie en synchronisatie) gaat aan bewuste communicatie vooraf, en moet als zodanig bestudeerd worden totdat een nieuwe variabele onontbeerlijk geworden is.

Vervolgens is het kennen dat volgt uit de genoemde definitie van conceptueel vermogen, in de eerste plaats het kennen van potentiële gedragingen en hun resultaat.

Concepten zijn in de eerste plaats concepten van concrete handelingen en hun gevolgen. Het analytisch vermogen van de mens, zijn vermogen te begrijpen hoe de dingen "in elkaar zitten", is geworteld in zijn ervaring van het materiële handelen, het stukmaken, uitelkaarhalen en weer samen-stellen, samen-vatten. Begrijpen verwijst naar grijpen. Zo is ook het vermogen tot causaal denken in laatste instantie gebaseerd op de ervaring "Als ik A doe, gebeurt er B."; elk experimenteel onderzoek vooronderstelt een handelend subject.

Vervolgens is het de mens mogelijk geworden B te wensen en derhalve A uit te voeren, ookal voorsiet A op zich in geen enkele behoefte.

Het is nu geen grote stap meer om het kennen van éigen potentiële gedragingen te transcenderen naar andermans potentiële gedragingen, immers het concept van het potentiële handelen was reeds een concept van niet-aanwezig handelen en dus van het subject vervreemd.

Het laatste object van conceptueel vermogen is dan het "gedrag" van de niet-menselijke omgeving. Wanneer een fysicus beweert dat deeltjes "zich bewegen", dan ligt in het woordje "zich" de fundamenteel antropomorfe oorsprong van ons denken over de natuur opgesloten: de reflectie van een gebeuren op een voorondersteld "zelf".

In het natuurwetenschappelijk taalgebruik bewegen zich deeltjes "vrij" in de ruimte, of hebben de "neiging" zich te groeperen of zelfs "trachten" zich uit een vloeistofoppervlak los te maken.

Het moet na deze fundamentele uitwijding begrijpelijk zijn dat, vóórdat er sprake hoeft te zijn van enig abstract en geformaliseerd denken, een volwaardig conceptueel vermogen in dienst start van het individuele en sociale handelen. Concepten zijn in de eerste plaats concepten omtrent mogelijke routines in technische en sociale zin (vaardigheden en rollen). Door het conceptueel vermogen, is het aantal beschikbare en leerbare routines ten opzichte van het biotisch-sociaal niveau oneindig vermeerderd, en kan naar gelang de situatie uit deze voorraad een keuze worden gedaan. Het geheel van collectieve en overdraagbare concepten noem ik "cultuur". Dit anascopisch cultuurbegrip omvat dan concepten zoals rolconcepten, normen, waarden, maar ook instituties, posities, concepten als de eigendom, technische procedures, en is als zodanig de grondslag van iedere sociale structuur voor zover deze niet biotisch-sociaal van aard is.

Eerst nu kunnen we terugkeren tot de vraag welke functie sociale feiten als instituties of vormen van geïnstitutionaliseerde territoriale specialisering voor het individu op sociaal-cultureel niveau hebben.

Voor het conceptueel geïnspireerde handelen is het noodzakelijk zekerheid te hebben omtrent de mogelijkheid om elke voorziene reeks van handelingen die wordt geïnitieerd, ongestoord te kunnen afmaken.

Instituties dienen in de eerste plaats om het individu deze zekerheid te geven. Het instituut van de eigendom bijvoorbeeld speelt hierin een belangrijke rol: een reeks van handelingen wordt zinloos, wanneer de laatste handeling, die welke bevrediging schenkt, door een ander wordt uitgevoerd. Wie gezaaid heeft, mag ook oogsten.

Een stelsel van morele waarden en normen, concepten omtrent de wijze waarop wij ons handelen op elkaar afstemmen, heeft tot taak reeksen van handelingen waarvan alleen de eerste direkt uitvoerbaar is, en alleen de laatste bevrediging schenkt, überhaupt mogelijk te maken.



Om de essentie van de functionele differentiatie te vatten moeten we nu onze laatste stap doen: de stap van het individu naar de collectiviteit.

Het conceptuele vermogen maakt het mogelijk een reeks van handelingen te overzien, en in deze reeks kunnen eigen, maar ook andermans handelingen plaats vinden.

Instituties hebben dan tot taak de bijdragen van anderen aan het handelings-systeem te garanderen.

De bijdragen van verschillende mensen aan een reeks van op elkaar afgestemde handelingen, maken het mogelijk verschillende routines aaneën te rijgen tot een reeks die voor het participerende individu niet meer te overzien is, en waarin voor hem nóch het initiatief, nóch de bevrediging is weggelegd. Hij moet bereid zijn in andermans behoeften te voorzien, om op zijn beurt/in zijn behoeften te worden voorzien./door anderen. Enerzijds levert dit een groter aantal mogelijkheden op om in de individuele behoeften te voorzien (en in een kapitalistische maatschappij zijn dat de behoeften van enkelen) dan in een zelfvoorzienende situatie mogelijk ware geweest, anderzijds is de bevrediging losgemaakt van de daartoe leidende handelingen, en dat is de essentie van het begrip vervreemding.

We zullen hier niet ingaan op de winst van arbeidsdeling, functiesplitsing en meer in het algemeen van rolverdeling. Daarover is reeds door Adam Smith (1776, Ch. I), Marx (1867, IV. Abschnitt), Spencer (18 ), Durkheim (1893), Simmel (1890) en vele anderen het nodige gezegd.

Voor ons doel, het begrijpen van de ontwikkeling van de functionele verscheidenheid in milieus, is het voldoende te constateren dat het menselijk conceptueel vermogen handelingssystemen mogelijk maakt van een omvang die de eenvoudige routines op biotisch-sociaal niveau verre te boven gaan, en organisaties creëert die hun eigen condities hebben.

Deze condities van organisaties onderscheiden zich van de individuele condities zoals die in het eerste deel van deze notitie aan de orde kwamen (77/1) door hun schaal, hun aard, door hun eenzijdigheid, maar niet door hun systematiek.

Ook voor organisaties kunnen abiotische, biotische en conceptuele condities gelden, doch deze zijn minder dynamisch als bij individuen en zij vertonen niet zozeer het karakter van een noodzakelijke opéenvolging\*. Organisaties kunnen onderworpen zijn aan slechts enkele condities van het totale spectrum dat eerder aan de orde kwam, en daaraan op hun beurt hun specifieke (vegetatieve) functie ontleenen.

\* Dit geldt niet wanneer men omnifunctionele organisaties op het oog heeft zoals bijvoorbeeld de stad in zijn eerste ontwikkelingsfasen:

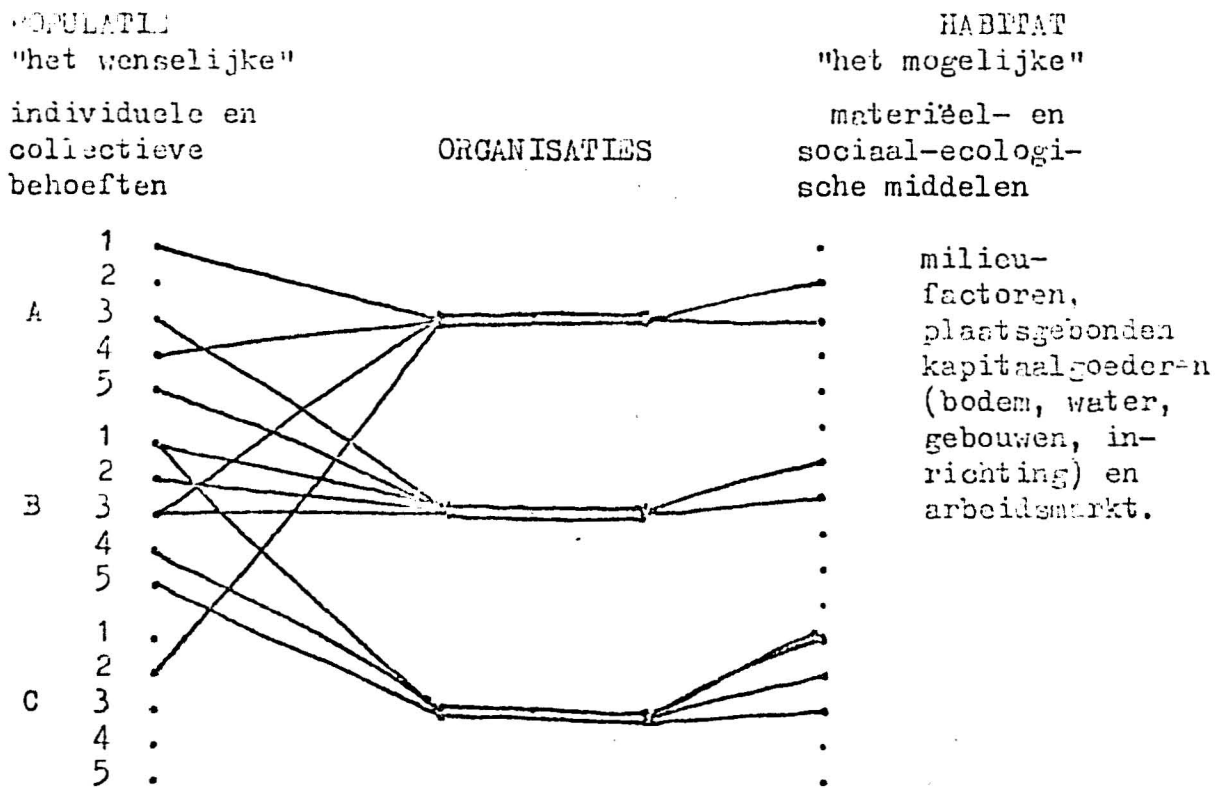
- 1 - de eerste steden konden pas ontstaan toen aan hun voedselbehoeften voldaan was door een surplus-opbrengst van de landbouw;
- 2 - deze steden wekten de agressie van omliggende volken en moesten zich ommuren om het opgetaste kapitaal te beschermen;
- 3 - pas toen zij zich veilig wisten knoopten deze steden relaties aan met andere centra en kon zich de lange-afstandshandel ontwikkelen;
- 4 - de stedelijke centra kregen een eigen identiteit die zij in grote bouwwerken en prestige-objecten probeerden te tonen;
- 5 - de steden ontwikkelden elk een eigen, gedifferentieerde economische basis die hen van de andere steden onderscheidde.

In een dergelijk geval kan men een logische reeks van condities onderscheiden: fysiologische (1), veiligheidscondities (2), "affectieve" (3), prestige- of identiteitscondities (4) en zelfverwezenlijgingscondities, die elk op zich pas kunnen ontstaan wanneer de voorgaande enigermate bevredigd zijn.

De eerste organisaties ontstonden door vermaatschappelijking van huishoudelijke functies: de productie, de verdediging, de assurantie, de gezondheidszorg, de religie, de rechtspraak, de opvoeding, het amusement, de nieuwsvoorziening, de wetenschap werden van het oorspronkelijk autarcische huishouden losgemaakt en aan gespecialiseerde organisaties toevertrouwd.

Door de schaalvergroting in de vervulling van deze functies werden enerzijds de vormen waarin mensen hun behoeften vervullen sterk gestandaardiseerd, anderzijds nieuwe wegen ontdekt waarlangs behoeften konden worden bevredigd en bronnen aangeboord die op kleine schaal onbenut gebleven zouden zijn. Doordat individuele behoeften in nieuwe combinaties werden bevredigd, vervielen oude combinaties waarin ook behoeften vertegenwoordigd waren die maatschappelijk niet kunnen worden bevredigd, zoals de behoefte aan affectie, identiteit en zelfverwerkelijking.

Een tweede generatie van organisaties maakt zich geheel los van de traditionele vormen van behoeftenbevrediging en richt zich direkt op de actuele, registreerbare individuele en collectieve behoeften, combineert en splitst ze totdat een winstgevende liaison tussen de materieel-ecologische en sociaal-ecologische productiemiddelen (d.w.z. grondstoffen, ruimte, kapitaalgoederen, energie, arbeid en informatie, binnen het bereik van de organisatie) enerzijds en één of andere combinatie van behoeften (een manifeste of latente "vraag") anderzijds kan worden gelegd:



Zodra een dergelijke liaison gevonden is wordt een minimaal aantal verschillende (plaatselijke) milieufactoren abrupt, massaal en op éénsoortige wijze aangesproken totdat de collectieve behoefte zodanig verzadigd is, dat andere behoeftencombinaties lucratiever blijken. De standaardisatie van behoeften (en het fundamenteel onbevredigd laten van enkele) in trendmatige en mode-gerichte diensten- en goederenverlening past geheel in dit dynamische systeem van eenzijdige milieu-exploitatie (overontbont!).

### Vormen van functionele milieudifferentiatie in anascopisch perspectief.

Op grond van beide vorige paragrafen kunnen we concluderen dat er vanuit anascopisch gezichtspunt drie vormen van functionele milieudifferentiatie onderscheiden kunnen worden, die door interferentie het totale beeld van de functionele milieudifferentiatie bepalen:

- 1 de vegetatieve milieudifferentiatie,
- 2 de interactionele milieudifferentiatie,
- 3 de organisatorische milieudifferentiatie.

Deze drie zijn alle van groot belang, maar de dominantie heeft zich in de loop der tijd van de eerste naar de laatste verplaatst.

In de vroegste tijden bestond de functionele milieudifferentiatie voornamelijk in haar vegetatieve vorm. Het milieu waarin een organisme geplaatst was, voorzag in alle behoeften van dat organisme, en de functionele verscheidenheid aan milieus was congruent aan de verscheidenheid in behoeftenspectra van de daarin wonende organismen, of aan de verscheidenheid in leefwijze, de verscheidenheid in vormen van bevrediging in overigens misschien gelijke behoeftenspectra.

Vervolgens werd een vorm van functionele milieudifferentiatie dominant die voor het individu of de kleine groep in zijn dagelijkse bestaan voelbaar werd, de interactionele milieudifferentiatie.

Voor bevrediging in verschillende behoeften moest het organisme, het individu, of de groep zich regelmatig verplaatsen om in gespecialiseerde milieus ("situaties") specifieke routines te kunnen ontplooiën die een functie hadden in de bevrediging van specifieke behoeftencombinaties uit het totale spectrum. Ten slotte werd die vorm van functionele milieudifferentiatie dominant waarin de verschillende milieus door afzonderlijke groepen geroutineerde specialisten eenzijdig werden geëxploiteerd op basis van ruil met andere groepen, de organisatorische milieudifferentiatie.

Beperken we ons nu tot de mens, dan kunnen we constateren dat de drie genoemde vormen van milieudifferentiatie binnen het huidige sociaal-ruimtelijke bestel ieder hun eigen rol spelen.

Het duidelijkst komt dit tot uitdrukking in de motieven tot migratie. Ter Heide (1974 en eerder) stelt dat migratie optreedt als:

- er tussen gebieden interregionale verschillen bestaan;
- deze verschillen dankzij communicatie bekend worden;
- de situatie in bepaalde gebieden door de bewoners van andere gebieden positief gewaardeerd wordt.

Uit het oogpunt van milieudifferentiatie is de eerste these belangrijk, Ter Heide onderscheidt dan vier categorieën van interregionale verschillen:

- interregionale verschillen in de economische sfeer, zoals verschillen in kwantiteit en kwaliteit van de werkgelegenheid en inkomensverschillen;
- interregionale verschillen in de woonsfeer, zoals beschikbaarheid en kwaliteit van woningen, woningtypen (eengezinshuizen in plaats van flats), en verschillen in aantrekkelijkheid van de woonomgeving;
- interregionale verschillen met betrekking tot de verzorgende outillage, d.w.z. de aanwezigheid van instellingen van educatieve, medische en recreatieve aard;
- interregionale verschillen in de sfeer van de sociale verhoudingen.

In het kort gezegd komen de verschillen tussen gebieden neer op verschillen in werkgelegenheid, woongelegenheid, voorzieningen en leefstijl. Voor zover gebieden verschillen in kwaliteit en kwantiteit van de werkgelegenheid, zijn het verschillen in de wijze waarop het individu zijn specialistische bijdrage kan leveren aan de economische organisatie van het sociaal-ruimtelijk bestel. De milieudifferentiatie die het gevolg is van dergelijke verschillen is een organisatorische milieudifferentiatie.

Voor zover gebieden verschillen in de kwaliteit en de kwantiteit van woongelegenheid en voorzieningen, betreft het verschillen in het arrangement en de aard der situaties die zich lenen tot het ontplooiën van verschillende levensnoodzakelijke routines, verschillen in de aard van de kleine en grote "orbit" (de reeks van min of meer regelmatig bezochte situaties binnenshuis en buitenshuis).

De milieudifferentiatie die het gevolg is van dergelijke verschillen is een interactionele milieudifferentiatie.

De verschillen tussen gebieden, die maken dat men zich meer of minder "thuis" voelt in het ene gebied ten opzichte van het andere gebied, met het oog op leeftijd, status of leefstijl, zijn de basis van een vegetatieve milieudifferentiatie, en wordt dan ook vooral bestudeerd door de "sociale ecologie" (Michelson, 1969, en de verschillende vertegenwoordigers van de "Chicago School", zie voor verdere verwijzing bij Michelson).

De interactionele milieudifferentiatie, de voorziening van verschillende "situaties" voor verschillende routines die in een "orbit" worden doorlopen, zijn door velen bestudeerd, onder andere door Grünfeld (1972). Van Ingelsdorp Gastelaars (19 ) onderscheid drie niveaus waarop orbits zich kunnen verwerkelijken: het "beleef-", "beloop-" en "bereik-niveau". De organisatorische milieudifferentiatie vormt het gebied van de ruimtelijke of geografische economie en bevat de uiterst belangrijke en gecompliceerde studie van vestigingsplaatsfactoren voor organisaties zoals bijvoorbeeld diensten en industrieën. In principe vallen deze vestigingsplaats factoren uitfén in dezelfde categorieën als die voor mensen: aanwezigheid van een gunstige arbeidsmarkt (reciproke werkgelegenheid), gunstig gelegen bouwterreinen ("woongelegenheid"), aanwezigheid van een afzetmogelijkheid en nabijheid van toeleverende organisaties ("verzorgende outillage") en gunstige vestigingsvoorwaarden van de overheid ("social climate", "leefstijl").

De condities van organisaties onderscheiden zich dus niet zozeer in systematiek als wel in schaal en aard van de condities van individuen. Binnen de organisatorische milieudifferentiatie kan men dus opnieuw, nu echter ten aanzien van de functie voor organisaties, onderscheid maken tussen vegetatieve, interactionele en organisatorische milieudifferentiatie. Bedrijven die respectievelijk voor de eerste, de tweede en de derde vorm het meest gevoelig zijn, behoren achtereenvolgens tot de primaire, secundaire en tertiaire sector.

Na deze uitvoerige exploratie van het anascopische perspectief van de functionele milieudifferentiatie, zullen wij in het kort de katascopische en dualistische perspectieven exploreren.